

סימן ב'

מנהגי "שבת שירה" בתפוצות ישראל

שבת שקוראין בו פרשת בשלח מכונה בשם "שבת שירה". וכן קורין בו פרשת המן, מנהגים מיוחדים לשבת זו, יש הקשורים בשירת הים ויש הקשורים בפרשת המן, ומהם שהשתלבו אהדדי. נושאי הכלים של השו"ע מזכירים מנהגים אלה.

איזכור ראשון של מנהג מיוחד לשבת שירה, מצאנו בדברי הב"ח סי' ר"ח, בדבר הדיונים על ברכה ראשונה ואחרונה לאכילת חיטים שלמים, מזכיר המנהג שאוכלים בשבת שירה חיטים שלמים מבושלים¹.

אוצרות התורה
אוצרות השות

אחריו מזכיר המגן אברהם את המנהג לזרוק חיטים בשבת זו לפני הציפורים, בסיימו שאינו נכון שהרי אין מזונותם עליך, סי' שכ"ד ס"ק ז'. מנהג זה נידון ע"י נושאי הכלים מהם התומכים בדעתו כגון היעב"ץ בסידורו, ר"ש גאנצפריד בקיצור שו"ע, ומהם שמצאו יסוד למנהג ישראל, יבואר לקמן.

להאכיל בהמות ועופות בשבת

הנה קודם שנפרט את טעמי הנחת חטים לפני העופות בשבת, יש לבאר דין להאכיל בהמות ועופות בשבת.

במס' שבת דף קנ"ה ע"ב במתני', ואין מאמירין את העגלים בשבת, [האמרה' היא שתוחב לתוך מעיהן, למקום שכבר אינם יכולים להחזיר את האוכל], אבל מלעיטין אותם בשבת [ובהמשך מהי הלעטה]. ומהלקטין לתרנגולין [הלקטה' היינו 'הלעטה' אלא שבתרנגולין קרי לה 'הלקטה'] וכו', ואין נותנים מים לפני דבורים ולפני יונים שבשובך [ובגמ' מבואר טעמא, וראה בהמשך] אבל נותנין מים לפני אווזין ותרנגולין ולפני יוני הרדסיות² [יוני בית].

1. לקמן יבואר דבר זה בארוכה.

2. רש"י פי' שקרואים כך על מקומם. והרמב"ם בפי' המשניות כ', דקרויים כן על שם הורדוס, שהיה מגדלם בארמונו.

ומפרש בגמ', אין מאמירין את העגלים אבל מלעיטין, איזו היא 'המראה' האסורה, ואיזו היא 'הלעטה' המותרת? אמר רב יהודה, 'המראה' היא, שתוחבים לבהמה מזון עד למקום שכבר אינה יכולה להחזיר אותו ולפולטו. ו'הלעטה' היא שתוחבים אותו למקום שעדיין יכולה להחזיר אותו. ורב חסדא אמר אידי ואידי [המראה והלעטה] היא תחיבה למקום שאינה יכולה להחזיר את המזון. אלא ש'המראה' היא בכלי ו'הלעטה' היא ביד.

מתיב רב יוסף, מהלקטין לתרנגולין בשבת, ואין צריך לומר שמלקטין להם. ואין מלקטין ליוני שובך וליוני עליה, ואין צריך לומר שאין מהלקטין להם. והוינן בה: מאי 'מהלקטין' ומאי 'מלקיטין'? אילימא 'מהלקטין' היינו דספי ליה לתרנגול ומכניס לו אוכל בידים לתוך פיו, ו'מלקיטין' היינו דשדי ליה קמיה והוא אוכל מעצמו — מכלל, דיוני שובך ויוני ליה דקתני בהו "אין מלקיטין" אף מישדא קמייהו בשביל שיאכלו מעצמם נמי לא שדינן — הא לא יתכן לומר כן. דהא פשיטא שמותר ליתן אוכל לפניהם. שהרי אין בכך שום טורח.

אלא לאו, בין 'מלקיטין' ובין 'מהלקטין', היינו דספי לתרנגול בידים. אלא 'מהלקטין', הוא שתוחב אוכל לגרונה עד למקום שאינה יכול להחזירו. ו'מלקיטין', שתוחב לה למקום שעדיין יכולה להחזירו. ומדשרינן 'הלעטה' בתרנגולים, אף שהיא למקום שאינה יכולה להחזיר, אלמא אף בבהמה מותר לעשות כן. מכלל ד'המראה' דאסרינן בבהמה, דוקא משום דהוה בכלי אסרינן. אבל ביד, הרי זו 'הלעטה', ומותר אף למקום שאין יכולה להחזיר. דהיינו הלעטה היינו 'הלעטה'. ותיובתא דרב יהודה שלפיו 'הלעטה' דשרינן, היינו דוקא למקום שהיא יכולה להחזיר.

ומשנינן: אמר לך רב יהודה, לעולם 'מהלקטין', היינו דספי ליה בידים. ו'מלקיטין' היינו דשדי ליה קמייהו. ותרוייהו, למקום שיכולה להחזיר. והא דקא קשיא לך, אמאי יוני שובך ויוני עליה אף למישדא קמייהו נמי לא שדינן? — לא קשיא. משום דדוקא הני [תרנגולים] דמזונותן עליך, מותר ליתן אוכל לפניהם. אבל הני [יוני שובך ועליה] אין מזונותן עליך, שהרי מזונותיהם מצויים להם בשדה. הלכך אסור אף להניח לפניהם. כדתניא: נותנין בשבת מזונות לפני כלב. ואין נותנין מזונות לפני חזיר. ומה הפרש בין זה לזה? — זה [כלב] מזונותיו עליך. וזה [חזיר] אין מזונותיו עליך. לפי שאסור לגדלם. כדקימא לן: ארור יהודי שיגדל חזירים.

אמר רב אשי: מתניתין נמי דיקא הכי. דקתני "אין נותנין מים לפני דבורים ולפני יונים שבשובך. אבל נותנין לפני אווזין ולפני תרנגולין ולפני יוני הרדיסיות". מאי טעמא, לאו, משום דהני [תרנגולים] מזונותן עליך, והני [דבורים ויוני שובך] לאו מזונותן עליך? אלמא אסור ליתן כלל אוכל לפני בעלי חיים שאין מזונותיהם עליך.

ודחינן: וליטעמך, אי משום דאין מזונותן עליך הוא, מאי איריא "מיא" בדוקא? ליתני דאפילו חיטי ושערי נמי לא נותנין לפנייהם. אלא לעולם מצינו לומר דמאכילים אף בעלי חיים שאין מזונותן עליך. ושאני מיא דאין נותנין לפנייהם, משום דשכיחי באגמא. אבל מזונות לא שכיחי להו כל כך.

ויש לבאר בדברי הגמ' אם הני יוני שובך ויוני עליה איירי ביונים שלו או יוני דעלמא. ובשלטי גבורים ביאר שהמדובר ביונים שלו, אלא כיון ששכיח להם מים במדבר מקרי אין מזונותן עליך, ולפי"ז ביאר את דברי רש"י שכתב אין מזונותן עליך — היינו לגבי מים — כיון ששכיחי בדברא.

מיהו בר"ן מפורש דמיירי ביונים דעלמא, שכתב דמזונות כיון דלא שכיחי מותר לתת לפני יוני שובך אע"פ שאין מזונותן עליו. ואם מיירי ביונים שלו הרי מזונותן עליו שהרי שלו הן ולא שכיחי להם מזונות, ומוכח שמיירי ביונים שאינם שלו. וכ"מ בעוד ראשונים³.

ולענין הלכה כתב הר"ן וז"ל: "מדאמרינן בגמ' ולטעמך מאי איריא מים אפי' חיטי ושערי נמי ומפקינן שאני מים דשכיחי [באגם] משמע דמזונות דלא שכיחי כגון חיטי ושערי מותר לתת לפני יוני שובך אע"פ שאין מזונותיהם עליו, ודקתני אין מהלקיטין ליוני שובך וליוני עליה, במזונות דשכיחי קאמר, ולפיכך תמהני על הר"ם במז"ל [הרמב"ם] שכ' בפכ"א מה' שבת, אבל מי שאין מזונותיו עליו כגון חזיר ויוני שובך עליה ודבורים לא יתן לפנייהם 'לא מזון' ולא מים, ולא חילק בין שכיח ללא שכיח, וכן הרב אלפסי ז"ל לא הזכיר מזה כלום ולא ידעתי למה", עכ"ל.

והר"ן חולק על הרי"ף והרמב"ם דסברי שגם מזונות אסור ליתן לעופות ולא רק מים. והב"י נקט כדברי הרי"ף והרמב"ם דאין נותנים שום מזון למי

3. והוכיחו כן מלשון התוספתא פ"ח המובא בגמ' דשם איתא יוני שובך ויוני עליה וצפורין שקננו בטפיה ובכירה. [פי' צפורים שכנו קן בבור ובבית] וכן משמע בירושלמי פ"ג ה' י"ז.

שאינ מזונותיו עליך⁴. וכן פסק בשולחנו הערוך בסתמא דאסור, ולא חילק בין אית להו מזון להיכא דלית להו.

ועפ"י דברי הב"י כתב המג"א בס"ק ז' יש נוהגין לתת חטין בשבת שירה לפני העופות ואינו נכון שהרי אין מזונתן עליך. והביאום להלכה בשו"ע הרב, חיי אדם, קישו"ע, משנ"ב ועוד אחרונים⁵.

רבי יעקב עמדין אף הוא הצטרף לדעת המג"א ובסידורו "שערי שמים" פרשת בשלח כתב בקצרה ללגלג על המנהג בכתבו: "מה שנוהגין להטיל חיטין לפני העופות – שטות הוא ואסור".

וראה בנוהג כצאן יוסף עמו' קצ"ג שכתב: "בשבת פ' בשלח מנהג כאן לאכול חיטים בסעודת שחרית, ושמעתי סמך לזה בשל"ח נוטריקון ב'שבת שירה ל'אכול חיטין, ולא באתי להודיע הכא המנהג אלא להזהיר העם הנוהגין לתת חטים לפני העופות דאסור מפני שאין מזונתם עליך, עיין בשבת דף ק"א, ומ"ש הב"י בא"ח סי' שכ"ד, וז"ל המג"א שם יש נוהגין לתת חיטים בשבת שירה לפני העופות ואינו נכון", עכ"ל.

דעות הסוברים לקיים את המנהג

ברם מצאנו לאחרונים שנטו לדעת הר"ן ולא כמ"ש הב"י, והוא דעת הלבוש דמותר להטיל מזונות לכל העופות גם כשאין מזונתן עליך, בשעה שאין מצויין להם בשדה. וכן הוא בע"ש (הובא במחה"ש) שכתב דלדין הא דאסור ליתן מזונות לפני יונים הוא דוקא במקום דשכיח להו חיטי ושערי בשדה, אבל בחורף דליכא מידי בשדה אע"ג דאין מזונותיו עליו מותר לתת לפנייהם מזונות⁶. וכן צידד החזו"א או"ח ריש סי' נ"ט שכתב דכיון דהוא מידי דרבנן

4. ועיי"ש בב"י שכתב לפרש מחלוקת הר"ן והרמב"ם, שנחלקו בגירסת הגמ' אם גורסין 'שאני מיא' בלא 'אלא' דהיינו שהוא המשך דברי רב אשי. או שגורסין 'אלא שאני מיא' שהוא דברי המקשן שהקשה 'ולטעמך'.

5. ונציין שרבי פנחס אויערבאך (דיין דק"ק קראקא) בספרו הלכה ברורה (ווילהררשדרף תע"ז, סי' שכ"ד אות ד') העתיק את דברי המג"א ובמקום 'חטין' כתב 'שעורים'.

6. לכן בשבת שירה שזמנו בחורף מותר לתת חיטים לפני העופות בשבת. ויש לציין שסברא זו אפשר לומר גם בדברי המג"א. דבס"ק ז' כתב דמותר ליתן מזונות לפני כלב ואפי' אינו שלו, דמצוה ליתן לו מזונות ומיקרי מזונותיו עליך. וביאר במחה"ש כיון שמזונותיו מועטים מצוה לגמול עמו חסד ולהשביע רעבונו, ומיקרי מזונותיו עליך. הרי שפסק המג"א דכל שאין לו מזונות בשפע מותר לתת לו לאכול בשבת אע"פ שאינו שלו ומיקרי מזונותיו עליך. וא"כ הוא הדין כיונים דבימות החורף שאין חיטי

וסוגיא מוכיחה כדברי הר"ן ואין הדבר מוכרע שהרי"ף והרמב"ם חולקים, הסומך על דברי הר"ן לא הפסיד⁷.

ועיין להרא"ד מבוטשאטש באשל אברהם שמתיר להטיל מזונות לפני בעל חי בביתו כיון דלא מספק לה בלא מאכל שע"י אדם מותר.

כן מצאנו לכמה פוסקים שכתבו לתרץ את המנהג מצד שני, וב"כ החוות יאיר בספרו מקור חיים סי' שכ"ד עמו' ש"ב וז"ל: "במג"א שאין לתת חטים בשבת שירה לפני העופות, לי נראה דלא נאסר רק בשנותן לפניהם דמינכר לכל שטורח בשבילם, וכאן דמניח לפני החלון מאי קעביד", עב"ל. ויראה דלהניח לפני העופות ממש יסבור שאסור, ומה שמותר ליתן חיטים לפני העופות מדובר דווקא שלא בפניהם.

וכן מצאנו בספר 'מנורה הטהורה' (להרה"ק רבי עזיאל מייזליש מגדולי תלמידי הרה"ק המגיד ממעזריטש) בקנה המנורה ס"ק י"ט, על דברי המג"א ביאר: "ואפשר כיון דפלוגתא הוא בש"ס בפרק מי שהחשיך (שבת דף קנ"ה ע"ב) דהמתיר סובר דבשבת אין לחוש בנתינת מזונות דיבוא לצוד, דשבת חמירא. וכמו שכתב התוס' בריש אין צדין (ביצה דף כ"ג ע"ב, ד"ה ואין) וממילא סברי הנוהגין ליתן בשבת שירה מאכל על הגג, ואין העופות לפניהם,

ושערי בשדות שמותר לתת להם לאכול. ועיין בערוה"ש שכ' דלאו דווקא כלב אלא כל בע"ח שאין לו אוכל מספיק מותר.

ועיין בנימוקי או"ח להרב מנחת אלעזר ממנוקאטש סי' שכ"ד שתמה על המג"א מדוע יגרעו עופות והציפורים מהכלבים שמתיר המג"א משום ורחמיו על כל מעשיו, והרי לאו דווקא בכלבים כתוב כן, וגם בני כרכושטא שלא היה צורך בהם אמרינן בגמ' (ב"מ דף פ"ה) דרכי אמר עליהם ורחמיו על כל מעשיו כתיב, ופשיטא דשאר עופות יש מצוה לרחם עליהם ומעורר עי"ז רחמי שמים למעלה, וכן לא גרע מנתינת מזון לנכרי שמותר מפני דרכי שלום. ומסיים דלאסור דבר זה אין שום טעם וסברא, דגם נפש היפה יכול לסמוך על הע"ש דמתיר בימות החורף, וגם הר"ן ס"ל כן. כן הסמיך את הגמ' (ב"ב דף ח' ע"א) דאמר ר' יונתן בן עמרם לרבי פרנסני ככלב וכעורב וכו', הרי ששם נזכר כלב ועורב כחדא מחתא, ועי"ש פירש"י דהקב"ה מרחם עליהם, על אחת כמה וכמה, כשנותן לפני הצפורים כדי לעורר רחמי שמים, בודאי איכא מצוה, וכפרט בשבת שירה דמנהגן של ישראל תורה, לאיסור אין שום טעם וסברא. עכתו"ד.

⁷ אך למעשה הורה דאסור להניח מזון לפני העופות כפי שנכתב בארחות רבינו ח"א עמו' קנ"ב אות ר"א ששאלו אותו אם מותר לתת שירים של חמין לצפורים בשבת שירה, ענה שאסור כמו שכתוב במג"א ומשנ"ב.

עדיף, דבכה"ג לא גזרי לכו"ע בשבת דפן יבוא ליצוד, דכיון דאינו רואין עופות כלל".

וכ"ה בספר גנזי חיים⁸ או"ח ח"ב סי' שכ"ד אות ד' על דברי המג"א שאין דבריו מוכרחים, לא מיבעיא לשיטת תוספת (ביצה דף כ"ג ע"ב ד"ה ואין) דטעם האיסור ליתן לבעלי חיים הוא שמא יצוד מהם, אם כן כאן שהוא קצת רחוק, אין חשש כלל, אלא אפילו להפוסקים שאסור אף מרחוק, בנידונינו שאין העופות כלל לפניו, רק הוא משליך האוכל לחוץ, והעופות באין ואוכלין, לא מיקרי כלל נותן לפנייהם. גם מדברי הגמרא משמע, שהאיסור הוא אם נותן לעופות אלו, אבל לא כשנותן סתם, ואינו ברור לאיזה צפרים מאכיל.

באופן אחר כתב בתוספות שבת לקיים המנהג וז"ל: "ואפשר דכיון שנהגו כן לשם מצוה דמרגלא בפומייהו שהעופות אמרו שירה בים, לכן אין להקפיד בכך, וכה"ג כתב בא"ר⁹ בשם מעדני יו"ט בסוף סי' של"ה דהא דנוהגים בשמחת תורה לפזר פירות, והנערים מלקטים ונותנים לסלים, דאסור לעשות כן משום דהוי עובדא דחול כמבואר שם, היינו דכיון שעושין כן לשמחה לא הקפידו בכך¹⁰, א"כ אפשר דהוא הדין נמי לענין זה, כן נראה ליישב מנהג זה", עכ"ד.

דברי התוספות שבת העתיקו בעל הבגדי ישע (שם עמ' קל"א)¹¹, המהרש"ם בדעת תורה (שם, סעי' י"א), מנחת שבת (עמ' 157), כרם שלמה (שם, דף ל"ה ע"ב) וממנו לארחות חיים (ספינקא, שם אות א') וממנו¹² לליקוטי מהרי"ח

8. לרבי שלמה רייזנר מפעלשטיין, מגדולי רבני גאליציה בשנות התר"נ.

9. ולצין שהאליה רבה עצמו בסי' שכ"ד העתיק את דברי המג"א ומשמע דסובר כמותו לאסור.

10. ראה "מועדים לשמחה" ח"א עמ' תקי"ט הערה 165.

11. דבריו שם: "יש שנותנים חיטים בשבת, והאליה רבה בשם מעדני יום טוב והת"ש ישבו המנהג..." ובאמת בא"ר מעתיק רק דברי המג"א וכו"ל בהערה 9 שנקט כן גם להלכה.

12. שהם לא ראו את דבריו בפנים והעתיקו סברא זו אחד מהשני.

וכן בנימוקי או"ח סי' שכ"ד הביא דבר זה לדמות זריקת הפירות בש"ת לנתינת חיטים עופות בשבת שירה, מספר ארחות חיים (ספינקא) ולא ראה בגוף דברי התוספות שבת שכבר כתב לדמות זה לזה.

ושם בנימוקי או"ח כתב להקשות על ראיה זו, דאינו דומה נתינת חיטים לעופות לזריקת הפירות בש"ת, דמ"ש בא"ר הך דנותנים התינוקות הפירות לסלים מוכן לכל כי אין זה שום ענין ודרך משא ומתן ואין התינוקות סוחרים וכיוצא רק עושים זה לשחוק, וא"כ בעצם אינו עובדא דחול רק שנראה כעובדא דחול, וכיון שעושים רק לשמחת יו"ט א"כ אינו עובדא דחול כלל רק אדרבה לשמחת יו"ט, משא"כ הכא אם

(ח"ג מנהגי חודש טבת ושבת). וכן העתיקו והביאו את דברי התו"ש רבי יעקב חיים סופר בספרו כף החיים (שם ס"ק מ"ז).

וכן בערוך השולחן סי' שכ"ד סעי' ג' כתב על זה המנהג: "יש מתרעמים על מה שהמנהג בשבת שירה לזרוק חטין לפני העופות, והרי אין מזונות עליך. אבל נ"ל דמנהג ישראל תורה שהרי אין אנו טורחים בשבילם אלא בשבילנו דמרגלא בפי ההמון שהעופות אמרו שירה על הים ולכן אנו מחזיקין להם טובה, וא"כ הכוונה כדי לזכור שמחת שירת הים ולית לן בה. ויש מי שכתב כיון דכוונתינו לשם מצוה מותר", והביאם משמו של התו"ש.

ויש שביארו בדבר זה, מהא דכתב התוס' במס' שבת דף י"ט ע"א והביאוהו הפוסקים בריש סי' שכ"ה, על הא דאיתא שם בגמ' נותנים מזונות לפני הנכרי בחצר, והקשו בתוס' הא אין מזונותיו עליך, ותירצו דכיון דמפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, משום דרכי שלום חשיב קצת מזונותיו עליך לענין איסור טורח שבות דרבנן. והיינו דכיון דהאיסור לתת מזונות למי שאין מזונותיו עליך הוא משום טורח בחנם, א"כ הוא דווקא כשהוא בחנם אבל כל שעושה כן מאיזה סיבה שהיא כגון כאן משום דרכי שלום, לא מקרי טורח, והוי כמזונותיו עליך ומותר. ^{אוסף המורה} ^{אוצר המצוות} וכן גם בשבת שירה שהכוונה למצוה אין בזה איסור, שאינו טורח בחינם דיש סיבה מסויימת שעושה כן. וכן ביאר בס' ישמח ישראל, להרה"ק מאלכסנדר בסוף פרשת בשלח שכ' ליישב קו' המג"א, דכל שעושים לצורך ענין מסויים אין זה טירחא שלא לצורך ומותר¹³.

נאמר דאסור ליתן לפני הצפורים דאין מזונותן עליך איזו שמחת יו"ט או שבת שיין בזה, עכ"ד.

ויש ליישב קושיתו שאין כוונת הא"ר לדמות זה לזה משום "שמחה", אלא כוונתו לדמות זה לזה דכמו שהתירו זריקת התפוחים משום סיבה מסויימת והוא משום שמחה, כמו"כ התירו נתינת אוכל לעופות בשבת שירה מסיבה מסויימת, והוא משום דמרגלא בפמייהו שהעופות אמרו שירה, לכן התירו.

וכן מוכח מדברי התוספות שבת הנ"ל שהתחיל לכתוב דכיון שמרגלא בפומייהו שהעופות אמרו שירה לכן מותר, וע"ז כתב לדמות מזריקת פירות בש"ת, וכוונתו כמו שכתבתי דבשניהם יש סיבה מסויימת.

וראה בציץ אליעזר ח"ד סי' כ"ח שהעיר על הרב נימוקי או"ח שלא ראה בגוף דברי התו"ש וכתב להוכיח ממקו"א עיי"ש.

13. ויש גם לציין בזה דברי הגאון שהביא את דברי המאירי שם בדף י"ט ע"א שמותר לתת מזונות לכלבים בשבת, כיון שהוא בשכר שלא חרצו לשונם לישראל במצרים, וכמו"כ כאן נותנים להן שכרן על שאכלו את המן שפיזרו דתן ואבירם (יבואר בהמשך) וגם על שאמרו שירה על הים, והוי כמזונותן עליך לפרע להם שכר, וכמו בכלבים,

רבי יעקב ווייל בספרו תורת שבת (קארלסרווא, ת"ר) סי' שכ"ד ס"ק ט"ו סובר שאין שום חשש בקיום המנהג. וכה כותב: "ומה שכתב המגן אברהם בענין נתינת חטים בשבת-שירה לפני החלון כפי מנהג העולם... ולעניות דעתי יש לומר, דבגמרא לא נאמר [לאיסור] רק ליתן לפניהם מזונות בעת שהם שם לאכול. ולשיטות התוספות (ביצה דף כ"ג ע"ב ד"ה ואין) האיסור בזה משום שמא יצודם, דלא שייך זה אם יבואו העופות לאחר זמן".

ומתוך גם להפוסקים שכתבו טעם להאיסור נתינת מזון, משום טירחא, דהרי לשיטת המחבר (או"ח, סי' ש"ח, סעי' ד') אין איסור בטלטול אוכל שלא לצורך. ומוסיף עוד: דבאמת אין זה שלא לצורך, דהא נותן להצפרים, לזכרון חסדי ה', שהצפרים אמרו שירה על הים, ומנהגן של ישראל תורה הוא. אך בסופו מסיים: "דמשום מהיות טוב, יש ללמוד לההמונים-עם שיניחו את החיטים בערב שבת סמוך לחשיכה, שלא יבואו העופות לאוכלו בערב שבת, רק בשבת קודש".

ועיין באשל אברהם להרב מבוטשאטש סי' שכ"ד דשיריים של מאכל שממילא יזרקו לאשפה מותר לכו"ע לזרקו לפני העופות. וע"ע בסי' קס"ז שבשבת שירה נהג לשלוח ע"י קטן לתת לפני העופות.

הרי שיש לנו כמה הצעות מגדולי הפוסקים לקיום המנהג בלא פקפוק: א. דברי החוות יאיר במקו"ח שמניח את האוכל לפני החלון והעופות באים אח"כ לאכול מותר. וכן פסק בשו"ת ציץ אליעזר חי"ד סי' כ"ח מדעתו, שיש היכר שעושין זאת לא לשם טורח בשבילם אלא בשבילנו, דהא אנו מניחים החיטים בחצר או על הגג, עוד לפני שהעופות נמצאים שם, ורק לאחר מכן המה באים בהריחם שנמצא אוכל עבורם.

ב. שהתירו דבר זה כמו שהתירו בשמח"ת לזרוק פירות משום שמחה ה"נ התירו הפעם, משום שהעופות אמרו שירה.

ג. היכא שיש סיבה מסויימת לא מקרי טורח, וכמו בנכרי שמותר לתת לו מזון בשבת אע"פ שאין מזונותיו עליך, אלא משום דרכי שלום¹⁴, הרי דיש

ועיין עוד בזה באריכות בקובץ בית אהרן וישראל גליון נ"א עמ' ס"ו.

14. הראב"ד (הובא בר"ן שבת שם דף י"ט ובב"י סי' שכ"ה ריש הסימן) חולק על דברי התוס' הנ"ל, וסובר שאסור לתת מזון לנכרי דמיקרי אין מזונותיו עליך. ומבאר את דברי הגמ' שאין הכוונה שנותן לו בידו, אלא שמזמינו ומראה לו על המזונות שיקחנו בעצמו, והיינו שזה מותר גם למי שאין מזונותיו עליך. ורמז יש בדברי הראב"ד לדברי

סיבה מסויימת, לכן בשבת שירה שיש ג"כ סיבה מסויימת שרוצים לשלם גמול לעופות על שאכלו את הזמן שפיזרו דתן ואבירם וכן על מה שאמרו שירה לכן מותר.

ד. דברי האשל אברהם שהפירורים שממילא מוציא לאשפה מותר לכו"ע לזרקם לפני העופות. וכן פסק בשמירת שבת כהלכתו פרק כ"ז סעי' כ"א שמותר לנער מפה מן הפירורים שעליה הגם שציפורים תאכלנה אותם, (ובהערות מבאר, כיון דהאיסור הוא משום טירחא יתירה, אבל כאן טורח עצמו לנקות המפה)¹⁵.

ה. יש שאמרו שיניח בערב שבת חטין בקדירה מכוסה בצלחת על החלון או במרפסת, ולמחרת יטול הכסוי מעל הקדירה להשתמש בו, והחיתין מתגלים לציפורים לאכול.

ו. הנהגת בעל האשל אברהם מבוטשטאש המובא בסי' קס"ז להניח חיתים לעופות בשבת שירה ע"י קטן¹⁶.

ז. יש שכתבו עצה נוספת¹⁷, שאוכלים ליד אדן החלון או מעקה המרפסת והפירורים נופלין כדרכן ואינן חוששים, כשהולכים להם באים הציפורים ומלקטות.

בציץ אליעזר חי"ד סי' כ"ח מסיק להתיר להתחילה וכתב: "בדבר הנחת מאכל לעופות בחצרות ובגנות בשבת פרשת שירה כך הוא מנהגן של ישראל, וזכרוני ממנהג זה מילדותי, ונהגו ככה בבתים של תלמידי חכמים יראים ושלמים באין פוצה פה ומפקפק ואין מקום לבוא ולהתריע על כך, ומנהגן של

החור"י שמותר להניח מזון לעופות קודם שבאים, שזה לא מקרי טורח. וכמו שהתיר הראב"ד להראות לנכרי המזונות. אך יש לחלק ולומר שאינו דומה, דשם כשנותן מזון לנכרי אינו טורח כלום בשבילו אלא מזמינו לביתו ומראהו על המזונות לאכול, משא"כ כאן בעופות, אפי' אם העופות עדיין לא הגיעו, אבל איכא טורח לפזר להם מזון.

15. וראה מה שהעיר על כך במגילת ספר (י"ם, תשמ"ט) סי' פ"ה אות א'.

16. לשונו שם: "לגבי להאכיל חיות ועופות בשבת... לגבי מנהג הצפורים בשבת שירה אני נוהג לזרוק מאכל לחתול על ידי קטנים שבזה אין עוד קפידא לכולי עלמא, וכן נכון גם כן לגבי שבת שירה..." והוסיף: "גם שעל ידי עופות שבבית גם כן יש די קיום המנהג וטעמו מסתמא".

17. הובא בלוח דבר בעתו עמו' תקפ"ו.

ונציין למנהגו של רבי יעקב ישראל קנייבסקי מסטייפלא שחשש על דברי המג"א והמשנ"ב, מאידך היה חפץ לקיים המנהג, וכדי שלא לעבור על דבריהם נהג ליתן להציפורים ביום ראשון בשבוע זה. (ארחות רבינו ח"א עמו' קנ"ב).

ישראל תורה היא". וכן פסק הגרע"י בספרו לוית חן על משנה ברורה הל' שבת (סי' שכ"ד אות ע"ו, עמ' קי"ב) להתיר, וחולק על פסק המג"א והמשנ"ב.

מעמים לנתינת הימים לפני העופות

מנהג זריקת החיטים כבר היה נהוג בימי המהר"ל מפראג¹⁸ וכן נכתב בספר הזכרונות מהרי"צ מליובאביטש, ששמע מזקנו בעל הצמח צדק, שסיפר שכשהיה קטן סיפר לו זקנו האדמו"ר בעל התניא, שכשהוא היה קטן סיפר לו זקנו רבי משה פויזנער, שזקנו המהר"ל מפראג קבע מנהג בשבת בשלח, וצוה על כל מלמדי דרדקי ועל כל אבות הילדים לאסוף בשבת שירה כל הילדים לחצר הביהמ"ד, והיה אומר, היום הוא שבת שירה, וצוה למלמדים לספר להילדים תינוקות של בית רבן סיפור קריעת ים סוף, האיך שהציפורים היו מזמרים ורקדו בעת שמשה רבינו וכלל ישראל אנשים נשים אמרו שירת אז ישיר, וגם סיפר איך שהילדים הקטנים קטפו פירות מהאילנות שבים והאכילו את הציפורים המזמרים. והמהר"ל היה אומר לתת להילדים הקטנים קאשע, שהם יתנוה ויזרקוה לעופות ולציפורים לאות זכרון לפירות שבים שהילדים הקטנים האכילו אז לציפורים¹⁹. ואח"כ היה מהר"ל מברך את הילדים ואת אבותיהם שיזכו להכניס את בניהם לתורה לחופה ולמעשים טובים (ע"כ שיחת הרי"צ שנת תש"ב).

גם בעל התוספות שבת הנ"ל נתן הסבר למנהג זה, כיון שהצפרים שרו על הים. וכוונתו, שנותנים להם בשביל הכרת הטוב ביום שאנו קוראים בו

אוצרות התורה
אוצרות השות

18. שחי בשנת ש"ס. אמנם זהו מפי השמועה וכדלהלן. והמקור הראשון בכתובים, הם במגן אברהם שהיה בשנות שצ"ז – תמ"ג, והחוות יאיר שצ"ז – תס"ב בספרו מקור חיים הנז' למעלה.

ומעניין להעתיק דברי השער בת רבים (ווארשא תר"מ, פרשת בראשית, עמ' 6) לאחר שהביא דברי המערערים על המנהג כותב: "ואני אומר, ידוע מאמר התלמודי מנהגן של ישראל תורה היא... כל מנהגי ישראל, אף כי אינם מעיקרי המצות, מכל מקום הם קשורים בשלשלת מדור לדור, ואולי עד משה רבינו ע"ה".

19. למה שאמר לקטנים ליתן האוכל לפני הציפורים "לאות זכרון לפירות שבים, שהילדים הקטנים האכילו אז לציפורים" יש שהדגישו שלא מחמת פקפוק בהלכה אמר לקטנים לעשותו דודאי בדבר שעשה כדי לחנך את הילדים לא היה נותן להם לעשות דבר שיש פקפוק בהלכה. אלא נתן לילדים מפני שבים עשו זאת הילדים. אך יש שרוצים לומר שנתנם בדווקא לקטנים לעשותו כיוון שיש אוסרים, וכנהגת הרב אשל אברהם מבוטשטאש המובא לעיל הערה 16 שהוא נתן בשבת שירה ע"י קטן עי"ש. מיהו מלשון הרי"צ בשיחתו אינו משמע כן, אלא כפי שכתבנו לעיל שאמר להילדים לעשותם, כי הם עשו זאת בים.

שירת הים. בעל ערוך השולחן מוסיף שכוונתו לזכור על ידה שמחת שירת הים, והרי הם אמרו שירה.

לטעם שהציפרים מנגנים ביאר באופן אחר באמרי פנחס להרה"ק ר' פנחס מקאריץ באות רכ"ג רכ"ד נכתב, שאמר מפני מה זורקים מאכל לצפורים בשבת שירה, כי אין בכל הברואים שישיר זולת האדם וצפורים, מפני שהצפורים שולטים באויר והזמר בא מהאויר, וגם כלי זמר אינו מנגן רק מהאויר. ולכן נכתב השירה אריח על גבי לבינה, היינו אויר. [יעויין מס' מגילה דף ט"ז ע"ב, וברש"י ד"ה אריח] וכלל התורה ג"כ נקראה שירה, כדכתיב כתבו לכם את השירה הזאת וגו'. ולכן יש בתורה פתוחות וסתומות דהיינו אויר²⁰ גם אדם שיש לו ריאה גדולה יודע לנגן, כי הריאה מלאה אויר. לכך הצפורים הפורחים באויר מנגנים, לכן בשבת שירה נותנים להם גם כן חלק²¹.

לשירת הצפורים הובא בכנסת ישראל להרה"ק מרוזין בסוף פרשת בשלח טעם נוסף, וכן נכתב שם: "מה שנותנים מאכל שקורין 'קאשע' לצפורים בשבת שירה אמר, משל למלך גדול שהיה לו פלטרין גדול והיכלות גדולים מיוחדים לשירי המלך וסגנים כ"א לפי כבודו, והמלך בעצמו היה לו היכל מיוחד אשר רק ציפור המצפצף עמד שם ומתענג המלך בנעם צפצופיו, ולא יערוך כל כלי שיר וזמר כקול הבריה הקטנה המטיבה לנגן: והנמשל הוא, ישראל נקראים קן ציפור, גם ציפור מצאה בית, ובשעת יציאת מצרים וקריעת ים סוף כל המלאכים ושרפים היו אומרים שירה לפני הקב"ה, ולא ערב לפניו כקול הציפור הבריה הקטנה היינו בית ישראל אחות לנו הקטנה

20. וביאר שעל דרך זה הוא הנענועים שמתנענעים בתורה ובתפילה ג"כ להביא אויר, והוא כשעירים עלי דשא, שהרוח מנענע העשב ועוזר לגידולו, ומפזר העבים, כך הנענועים בתורה ובתפילה מפזר המחשבה זרה מהאדם.

21. טעם זה הובא בטעמי המנהגים ליקוטים אות צ"ט מספר ליקוטי שושנים. ובספר מטעמים לרבי יצחק ליפיעץ משעדליץ הביאו בשם ספר בית אהרן. לשירת הציפורים יש לציין את המובא ב'חמרא טבא' להרה"ק רבי אברהם שמחה מבראניב, פרשת בשלח עמו' מ"ב שמבאר רמז נוסף להמנהג, דטבע הציפורים המשוררים שכל זמן שהם רעבים אינם משוררים בקול שיר רק בצפצוף. ובעת השירה עומדים במקום אחד, ואינם נעים ונודים. ולכן, ובשבת שירה שאנו משוררים להקב"ה ומקבל נחת רוח מזה, זורקים אוכל לפני הציפורים, לרמז, שכדי שנוכלו לשיר להשי"ת, צריכים שישפיע לנו פרנסה וכל צרכינו, ולא נהיה צריכים להיות נע ונד, רק לכל אחד יהא פרנסתו בביתו.

המנגנת ואומרת שירה, וזה הרמזו אנו מרמזים בנתינות הקאשע לצפורים", עכ"ד²².

עוד טעם לנתינת מזון לעופות הובא בשם כמה צדיקים²³ כי דתן ואבירם רצו ברשעתם להכחיש דברי נביאות משה רבינו, וכאשר הגיד משה כי בליל יום השביעי לא ירד המן כי שבת קודש הוא, ועשו תחבולות להכחיש את דבריו, וקמו בלילה ופזרו מהמן שנשאר להם מערב שבת לחם משנה ליומיים, כדי שיוכלו להראות לפני העם שירד המן בלילה ליל שבת קודש, וימן הקב"ה צפורים ואכלו את כל המן קודם אור היום, וכאשר רצו הרשעים דתן ואבירם בבוקר יום השבת להראות לפני העם המן שהניחו לא מצאו מאומה כי אכלוהו הצפורים, וחזרו בבושת פנים, וזה שכתוב (שמות בשלח ט"ז, כ"ז) "ויהי ביום השביעי יצאו מן העם [היינו איזה מסויימים מן העם והם הנ"ל וחבריהם] ללקוט [מה שהניחו אתמול] ולא מצאו" [כי אכלום כבר הצפורים טרם בואם]²⁴. ועל זה נאמר (שם ט"ז כ"ח) "עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורת"י [נדקאי על הרשעים הנ"ל הממאנים והמסרבים], על כן בשבת שירה אשר קורין פרשת המן נותנים לצפורים שכרם לזכר הנס²⁵.

22. וראה בספר אמת ליעקב ח"א עמו' קמ"ו, נר ישראל ח"א עמו' פ'.

23. בנימוקי או"ח להרב ממונקאטש סי' שכ"ד הביא טעם זה בשם הרה"ק רבי מנחם מנדל מרימינוב. בספר מטעמים ייחסו להרה"ק רבי שמחה בונים מפשיסחא. בליקוטי מהרי"ח ח"ג חודש טבת הביא מספר שער בת רבים אות י"ז פי' זה שם הרה"ק רבי יעקב יצחק החוזה מלובלין. ובס' מאמר קדישין בעשר עטרות דף כ' הביאו מהרה"ק רבי צבי הירש מרימינוב בשם הרה"ק רבי מאיר מפרימישלאן, ובשמו הובא גם בספר דבש השדה אות פ"ט, מרגניתא דרבי מאיר, דברי מאיר עמו' ל"ז, ובפנים מאירים עמו' ל"ב. והובא טעם זה במנהגי ישורון דף 134.

24. וזהו שכתוב "ולא מצאו", דהיה לו לכתוב "ולא היה", רק ר"ל "לא מצאו" מה שהניחו, כי לשון מציאה נופל על דבר שהיה לו ונאבד ממנו, וראה להלן מספר המטעמים.

25. טעם זה הוא בס' המטעמים (ווארשא שנת תר"ט) בערך שבת אות ב' וז"ל: טעם למנהג שבשבת שירה מפזרים לפני העופות ריפות (קאשע) משום דאיתא "בילקוט" על הפסוק ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו, וקשה דהיה לו לכתוב "ולא היה" כי לא היה מעולם. אך לפי שדתן ואבירם יצאו בליל שבת מחוץ למחנה ופזרו שם מן המן שבידיהם על פני המדבר כדי לעשות דבריו של משה פלסתר, שאמר שביום השביעי לא יהיה בו, ואמרו אל העם צאו וראו שנמצא על פני השדה, ועל כן יצאו מן העם ללקוט, וחפשו ולא מצאו מפני שהעופות אכלום מקודם שבאו, ועל כן צריך ליתן שכרם לזכר זה, ובשבת שירה קורין פרשת המן. עכ"ד שהביא משם הילקוט.

ולא ידעתי לאיזה ילקוט נתכוון ואם כנים דבריו, הרי מקור לדבר זה מוקדם ביותר ממה שהבאנו בהערה 18 בשם הצדיקים קדושי עליון. וראיתי בתורה שלמה (לרמ"מ כשר) שהביא את דברי ספר המטעמים בשם הילקוט והעיר שלא מצא מאמר זה בילקוט.

טעם נוסף לנתינת חיטים בשבת זו לצפורים ועופות הובא באור פני משה לרבי משה סופר²⁶ מפשעווארסק שהוא ע"ד הפסוק "למען יראו את הלחם" היינו למען ידעו ויראו הדורות איך אשר בוטחים בישועתו יתברך בלב שלם הוא ממציא מזון להם כאשר המציא לישראל במדבר. "ונודע מאמר חז"ל שישראל נמשלו לציפור, ועתה בעונינו חרב בית המקדש ונגנזה צלוחית המן, לכך נהגו בשבת שירה אשר שם נאמר פרשת המן, זורקים מזונות לצפורים להורות ישראל הנמשלים לצפור יפנו עצמם מעסקיהם ויעסקו בתורה ומצות אז ימציא להם השי"ת מזונות בלי עמל ויגיעה וירד להם המן מלמעלה כאשר הצפורים מוצאים מזונותיהם נזרקים למעלה על גגותיהם²⁷ — ומסיים — והוא רמז נכון. ואולי ישמעונו רוב בני תמותה הנבוכים בארץ על המחיה ועל הכלכלה, ויקרבו לבם לעבודתו יתברך, ואז ישלח לנו גואל צדק במהרה בימינו אמין".

כן כתב בישמח ישראל מאלכסנדר סוף פרשת בשלח: "על מנהג העולם להשליך מזונות להעופות בשבת שירה, דהנה בשבת זו קורין פרשת המן,

אך שם במדרשים באות קמ"ג על פרשת בשלח, הביא מאור האפלה שבכת"י שנכתב שם: יצאו מן העם ללקוט זה דתן ואבירם, שכל מה שאתה יכול לתלות ברשע חלה, וכל מקום שאתה מוצא אנשים לענין קללה אינן אלא הם. ועיין ברש"י (שמות ב' י"ג) עה"פ ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים פ"י דתן ואבירם הם שהותירו מן המן, כן הוא בשמו"ר א"כ"ט. ^{אוצרות התורה}

26. בטעמי המנהגים הועתק טעם זה בשם ספר אור פני משה לבעל החתם סופר, וכן הועתק בס' אוצר דינים ומנהגים עמו' 402 ובס' אמרי שמאי שמות, ואין זו אלא טעות המסדר, שראה את שמו של מחבר הספר אור פני משה רבי משה סופר, וחשב שהכוונה להחת"ס, והוא רבי משה מפשעווארסק שגם הוא היה סופר כידוע. ועיין בציץ אליעזר הנ"ל שהעיר על כך, וראה בספר "הבעש"ט ובני היכלו" לר' בצלאל לנדא זצ"ל שהזכיר טעויות נוספות בענינו.

27. כן הובא טעם זה בס' שער בת רבים פ' בראשית דף ג' ע"ד, שכעת שנגנזה צנצנת המן אשר מטרתה היתה למען יראו ישראל את הלחם אשר נתן הקב"ה במדבר ויבואו למידת הבטחון ובשבת זו אשר קוראים פ' המן זורקים לפני הצפורים מזונות להורות כשם שהם מוצאים מזונותם בלי עמל וטורח כן ישראל הנמשלים לצפור אם יבטחו בהקב"ה ויעסקו בתורה ובמצות גם להם יזמין הקב"ה ויתן להם פרנסתם בנחת ובשלחה. וציץ לדברי רש"י ז"ל עה"פ "למשמרת לדורותיכם למען יראו את הלחם" (שמות ט"ז, ל"ב) פירש"י כשהיה הנביא ירמיהו מוכיח את ישראל למה אין אתם עוסקים בתורה, והם אומרים נגית את מלאכתנו ונעסוק בתורה מהיכן נתפרנס, הוציא להם צנצנת המן, ואמר להם "ראו דבר ה'" (ירמיהו ב', ל"א) "שמעו" לא נאמר אלא "ראו" בזה נתפרנסו אבותיכם, הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו.

ואחר התבוננות מהקריאה זו שמורה האמיתות כי הכל הוא מאתו ית"ש אף בלתי פעולות בשר ודם, אנו משליכין מזונות לעופות, והרמז כי הבהמות אף במיעוט דעתם חושבים הלא אנחנו עושים לבעה"ב ומשום זה הוא מפרנס אותנו, אבל העופות אין להם לחשוב זאת ויודעים שפרנסתם הוא בלתי פעולתם, וזאת מעורר אותנו למען נדע ג"כ כי הוא הזן ומפרנס לכל והכל הוא מאתו ית"ש אף בלתי פעולתנו רק כח והשגחת הבורא ב"ה".

שם בישמח ישראל הביא עוד טעם למנהג זה, שנודע דברי הוזה"ק ח"א דף ל"א ע"ב דבאתערותא דלתתא איתער עובדא מלעילא, היינו שגומלין חסד אף עם אותן הבעלי חיים שאין מזונתן עליך, וזה לעורר רחמים עלינו, אף שמצד הדין אין מזונותינו עליך שאין אנו כדאי אעפ"כ מגודל רחמיו וחסדיך לתן לנו פרנסתנו.

מנהג נתינת חיטים לפני העופות היה נפוץ בקהילות ישראל, (ובמיוחד במקהלות החסידים, וכפי הנראה מכל הטעמים המובאים בספרי חסידות), מדברי הפוסקים משמע שהיו תקופות שמנהג זה נחלש ואף נשתכח בכמה מקומות, וכפי שכתב המג"א בלשון "יש נוהגין לתת חטין..." וכן באשל אברהם הנ"ל לאחר שדן בהתירו של המנהג כותב: "אך כעת נראה שנשתקע המנהג [לזרוק להציפורים מבחוץ] וזורקים רק לעופות של עצמם שבבית". כמו"כ בספר מנורה הטהורה הנזכר לעיל לאחר שמתיר מסיים: "ובזמנינו כבר נתבטל המנהג". מ"מ כפי הנראה מתוך דברי הפוסקים והטעמים הרבים המובאים בספרי חסידות, משמע שמנהג זה היה נפוץ וקיים בקהילות ישראל. וכפי שהובא בס' כח יהודה מנהגי פראנקפורט (הבאנו את כל דבריו בהמשך) שהדבר היה גלוי ומפורסם ברוב תפוצות ישראל. ונציין שנית לדברי הרב ציץ אליעזר בחי"ד סי' כ"ח "כך הוא מנהגן של ישראל. וזכורני המנהג זה מילדותי, ונהגו ככה בבתים של תלמידי חכמים יראים ושלמים באין פוצה פה ומפקפק... ומנהגן של ישראל תורה הוא"²⁸.

28. אך נציין לדברי האדמו"ר מליובאביטש זצ"ל שאמר, אף שהריי"ץ מליובאביטש סיפר מהמנהג, "לא ראינו שכ"ק מו"ח אדמו"ר ינהוג כן". ושם מבאר מדוע לא נהג כן, שבשולחן ערוך הרב נפסק כדברי המג"א, על כן חששו לדבריו וקיימו המנהג רק בתרגולים שבבית שמזונותיהם עליו. אבל בזמנינו שלא מצוי שיהיו לאדם תרגולים ועופות שמזונותיהם עליו, נמנע מאתנו לקיים המנהג.

אכן הוא עצמו הביע דעתו בהשתוקקות: "והלואי היו מחדשים עתה מנהג זה בכל קהילות ישראל". (ראה בתורה מנחם כרך ב' עמ' 448), ושם בעמ' 454 הוסיף: "ולפלא הכי גדול שאף אחד לא עורר אודות קיום המנהג בפועל..." אך כששאלו אותו למעשה

טעם המנהג לאכול חיטים

לעיל בתחילת הסימן הבאנו איזכור ראשון למנהג מיוחד בשבת שירה הוא בדברי הב"ח סי' ר"ח שיש נוהגין לאכול חיטים בשבת זו²⁹. וזהו בנוסף להמנהג לתת חיטין לעופות בשבת שירה המוזכר במג"א ושאר ספרים שהבאנו לעיל.

וראיתי לרבי יהודה מיכל בינגא סג"ל³⁰ בספרו כח יהודה³¹ שקישר את שני המנהגים יחד ונתן טעם אחד לשניהם, ונעתיק כאן את אורך לשונו: "הדבר גלוי ומפורסם והמנהג התפשט ברוב תפוצות ישראל בקהילות ובכפרים לאנשי המוני עם וגם לרבות נערים וזקנים בחורים ובתולות, ואחרון הם אפילו חשובי הלומדים והרבנים, אשר בפי כלם רגילים לאומרים בקולם בקלא דלא פסיק בלשון אשכנז אודר אין טייטשין א"ן שב"ת בשל"ח גיב"ט מ"ן דענ"ג אונד עשט מן ווערטש די פעגל. וכך הוא באמת המנהג עפ"י הרוב ימים קדמונים, ומנהג ישראל לדורות הוא דור אחר דור. ומסתמא מנהג ישראל תורה היא ולמוד צריך. ולפענ"ד באשר שכמה בני אדם רוצה לאמרו יש להם טעם, התיבה 'בשלח' ר"ת הוא ב'שבת שירה ל'עופות ח'יטים. ויש מהם כמו

בדבר הפצת המנהג השיב במכתבו: "לא להעתיק כל זה עתה, כי כנראה נשתקע המנהג לגמרי". (היכל מנחם ח"ב עמו' ל"ו).

29. המדובר שם בהלכות ברכות סי' ר"ח, שפסק הטור: אם אכל אותם בעין, לא שנא חיין לא שנא מבושלים, אינן חשובים לקבוע להן ברכה ומברך לפנייהם בורא פרי האדמה. לגבי הברכה האחרונה מביא הטור הכרעת כנה"ג וכן הרמב"ם לכוך "בורא נפשות", ואילו בעל התוספות מסתפקים אם בורא נפשות או "מעין שלוש". וע"כ כתבו הראשונים: שיש לזהר שלא לאכול חיטין חיין או שלוקין בעיניהם אלא בתוך הסעודה. שאם אדם מסתפק בברכה ראשונה יכוך מספק "שהכל", דעל כל דבר אם בירך "שהכל נהיה בדברו" יצא, אולם לגבי ברכה אחרונה אין לומר אלא כפי שנתקנה.

ובב"ח שם מוסיף דברי התוספות וז"ל: "ובירושלמי יש שגם האמוראים היו מסופקים, דקאמר הדין דאכיל סולת [פי' קליות] מאי מברך בסופיה, רבי ירמיה אמר לא אכילת סולת מן יומא וכו', ולכן יש לזהר לפי המנהג שאוכלין בשבת שירה חטין שלמים מבושלים וכן בכל השנה שעורים שלמים מבושלים שקורין גרעשט"ן שלמים וכן גרי"ץ שלמים מבושלים שאין לאכלן אלא בתוך הסעודה".

30. ששימש כנאמן קהילת פראנקפורט משנת תק"א, ולפי החרות על מצבתו היה הבעל תוקע בקהלה. בספרו "כח יהודה" (שהיה שמור עד עכשיו בכתב יד ונדפס עתה במנהגי פרנקפורט) הנציח את ארועי הקהילה בימיו וכן הזכיר את מנהגי הקהילה בתוספת הסברים.

31. הובא במנהגי פראנקפורט עמוד ק"ז אות א'.

הנוסח הלז רק במקום 'לעופות' 'לאכול'³², וכמו כן כמה טעמים על גימטריאות רק אין זה לפענ"ד הטעם ופרפראות לאכילות חיטים בשבת הנ"ל. ועל פי רוב נתפשט אפילו בין אינו נימולים הדורים בכפרים ויש להם חטים מביאים בעיירות ובקהילות חטים למכור על שבת בשלח לבני ישראל. ולא מצינו עיקר המנהג. רק לפענ"ד יכול לומר באשר שאיתא במסכת פסחים שואלין ודורשין שלושים יום וכו', ובפרטות הלכות פסח ודיניהם וחומרותיהם אשר בהם אפי' במשהו, עיין שם, בא להזכיר לכל ישראל בחודש שבט בשבת בשלח לתקן ולהכין לקנות חיטים למצה של פסח אפילו שהם לפעמים שני פעמים שלושים יום לפסח, רק כאשר שצריך לזו הרבה טירחות והכנות ויגיעות ושמירות וטחינה וריקידה ואפיה וכדומה להם, ובלבד שאין כל עיתים שווים בימות החורף בקרירות ונהרות לפעמים אין כתקון לטחינות החטים מפני הקרירות, בכל אותו הזמנים, בכך לפענ"ד הי' הקדמונים זריזים ומקדימין עצמם לתקן מפרשת בשלח לקנות חיטים לפסח כדי שימצא בביתם חיטים מוכן לזמן הטחינה לקמח של מצה על הפסח, ואגב הי' אוכלים באותו שבת בשלח מאותו חיטים מכמה טעמים, ראשון לזכור בהם במצות של מצוה, וגם לאכול מהם קודם פסח קצת מהם כמו שאיתא בפוסקים. וגם עפ"י רוב הירידים בחודש אדר ואז טרודים העולם במשא ומתן, ועי"כ ח"ו יבוא לידי שכחה להכין צידת קמח חיטים לבני ביתו למצה של ימי הפסח וכמו שמצינו במסכת חולין דף ז' ע"א שהיה הולך לטחינה של חיטים שלו לפסח ואמר למים חלוק מימך

32. רמז זה הובא בעוללות אפרים וס' הדרת קודש דף מ' הובא בליקוטי מהרי"ח שבת שהביאו ר"ת זו לאכול חיטים ולא לזרוק לעופות. וכן הוא בנוהג כצאן יוסף הנ"ל שדעתו לאסור לזרוק חיטים לעופות הביא נוטריקין דף ע"ב המנהג לאכול חיטים בשבת שירה.

ובזכר דוד לר"ד זכות (ר"מ ואב"ד דק"ק מודינא שבאיטליה בשנת התק"צ) כתב נוטריקין זו אבל בענין אחר וז"ל: "ולזכר מרכבות פרעה עושים תבשיל עגול כאופן [גלגל] כדכתיב (שמות פ' בשלח י"ד, כ"ה) ויסר את אופן מרכבותיו וינהגו בכבדות. [ופירש"י שם בשם מכילתא שמכח עמוד האש נשרפו הגלגלים, והמרכבות נגרות, והיושבים בהם נעים ואבריהם מתפרקים] ודייק הרב תולדות יצחק דף של"א ע"א 'אופן' להודיע שלא הסיר אלא אופן אחד כדי שבזה תפול המרכבה ומשתכרים והולכים. א"נ כמו שכתב הרב מדרש בחידוש, שאופן בגימטריא ס"מ שבא לעזור לשרו של מצרים, והסירו ממשלתו. ולתבשיל הלזה קראו "חמין" ורמז מצאו במלת 'בשלח' ב'שבת ש'ירה ל'אכול ח'מין ונקרא כן לפי שאוכלים אותו חם לזכרון מים חמין שהיו ביום סוף אז, כמו שאמר במכילתא ובתנחומא שהקב"ה השקיף על מחנה מצרים לרעה על ידי עמוד שהיה יורד בים ועושה כטיט, ועמוד האש מרתיחו וטלפות סוסייהם משתמטות עיין בספר מדרש בחידוש דף כ"א ע"א", עד כאן לשונו.

אני הולך למצות טחינה חיטים למצה של פסח והיה הנהר חולק מימיו שיוכל לילך בו דרך שם. לכן לפענ"ד בא המנהג הנתפשט לאכול חיטים בשבת בשלח בכל שנה כדי שיהי' לזכרון וכסברות הפוסקים הנ"ל, ואין לשנות ממנהג הקדמונים הנ"ל אפילו אין אנחנו יודעים הטעמים הנכונים עפ"י תיקונם ומנהגים באופן של יהי' ח"ו שום דבר נגד תורת משה וחכמים הראשונים והאחרונים, והכל יהי' לשם שמים עולים, ואז הקב"ה יהי' בעזרם ומצליח במעשיהם, אמנ", עכ"ל.

מנהג אכילת חיטים בשבת שירה היה נפוץ בארצות אשכנז, וכן נהג החתם סופר לאכול חיטים בשבת זו זכר למן שנפל מן השמים. (הובא במכתב סופר, תולדות המחבר, ובמנהגי חת"ס עמוד קנ"א). כטעם זה הובא בס' נחל קדומים סוף פרשת פקודי ובעוללות אפרים הנ"ל הובא בליקוטי מהרי"ח, שאוכלים חיטים בשבת זו שקורין בו פרשת המן, כי המן היה כגרעיני חיטים.

כן הובא מנהג אכילת חיטים בשבת זו במנהגי מאטרסדורף (בית ישראל ח"ח עמוד ש"א) שלכבוד שבת שירה נהגו לבשל תבשיל מיוחד של חיטים. ושם בבית ישראל ח"ו עמוד נ"ב הסביר הטעם, כיון שנותנים לפני הצפורים, כדי שיערב לחכם מבשלים בשבת זו באופן מיוחד תבשיל של חיטים שזהו עיקר מאכלם של הצפורים.

ובזכר דוד (הנ"ל בהערה 32) בעמוד שט"ו ע"ב כתב וז"ל: "ואכתי צריך טעם לאכילת חטין דוקא ביום זה. ואפשר לומר דהוא לרמוז למ"ש בפרק ערבי פסחים על פסוק וינצלו את מצרים רשב"ל אומר כמצודה שאין בה דגן ופי' הרי"ף דדריש הכי דכשם שהצייד נותן דגן במצודה כדי לצוד, ובהיות בה דגן נקראת מצודה כך יוסף עשה למצרים מצודה מתוך הדגן שקבץ את כל אוכל בערים ונתנו למצרים, וילקט את כל הכסף הנמצא, כי מתוך שנתנו בה דגן דהיינו האוכל שהביא יוסף למצרים זה היה גרמא שקיבץ כל הכסף, והיא מצודה לצוד כל העולם וז"ש וינצלו כאילו כתיב וינצדו כי [אות] למ"ד מתחלפת בדל"ת בכמה מקומות, כלומר חזרה מצרים כימי קדם מן הממלכות היתה שפלה וכמו המצודה שאין בה דגן, כך למצרים עשאוה מצודה ריקנית, ויקחו את צידם כל הכסף והזהב וילכו. א"נ המצודה אינה נקראת מצודה אלא לאחר שנלכד העוף או החיה, וקודם שנלכדו נקראת רשת ולא מצודה כיון שעדיין לא צדה כלום. וז"ש שעשאוהו כמצודה שסתם מצודה היא על שם שאין בה דגן"³³, עכ"ל.

33. גם כתב שם להסביר מעלת החיטין שכתב הש"ך בדף רצ"א ע"ב שהחיטה אינה מסורה ביד שום שר אלא ביד הקב"ה עצמו. וכן הביא שכ' בתיקונים תיקון י"ו וז"ל: חיטה

מנהגי התפילה והקריאה בשבת שירה

מנהגים מיוחדים היה נהוג בקהילות ישראל בתפילה בשבת זו, בק"ק פראנקפורט היו מנגנים את השירה בפסוקי דזמרה³⁴ וגם בקריאתה בס"ת. וכן הובא בס' כח יהודה הנ"ל, כן הוא בדברי קהלות המפרט את מנהגי פראנקפורט, בשבת זו מנגנים ב"ממצרים גאלתנו וכו' שירה חדשה וכו' עד צור ישראל".

איהו רזא שעשרין ותרין אתוון דאורייתא. ומרוב מעליותא שיש בה תקנת הקב"ה למזון בני אדם. ועיי"ש עוד שהאריך בדבר.

34. הכללת שירת הים בפסוקי דזמרה הובא מזוהר הקדוש פרשת בשלח, בשבחו את האדם שאומר השירה הזאת מידי יום ביומו: "כל בר נש דאמר שירתא דא בכל יומא, ומכוין בזה זכי למימרא לזמנא דאתי, דהא אית בה עלמא דין ואית בה לעלמא דאתי, ואית בה קשרי מהימנותא ואית בה יומא דמלכא משיחא".

אמירת השירה מפסוקי דזמרה מצאנו בתשובות הגאונים שיש מהם שאמרוה כל יום ויש שלא אמרוה. וכך הובא באוצר הגאונים ח"א סי' קצ"ח: "וכתב רב נטרוני גאון הכי, ופסוקי דזמרה שאנו אומרים בכל יום כאן בשתי ישיבות אין רגילין לומר אז ישיר משה, אלא לאחר שחותם על פסוקי דזמרה [ל]אלתר חותם ופורס על שמע, וכן בבית רבינו [שבכל] ובשאר בתי כנסיות אומר ויושע וכל השירה בכל השכתות וכלל המועדים וביום הכפורים ואין ממחין בהן". ומקור תשובה זו הוא בספר העיתים לרבי יהודה אלברצלוני סי' ק"ע (עמוד 249).

להכללת שירת הים בסדר התפילה נכתב במחזור ויטרי אות רס"ה וז"ל: "דעו כי שירת הים היה מנהגינו מנהג כל קהל רומא ומנהג כל קהילות אשר סביבתנו ומנהג כל קהילות אשר בספרד מיום גלות ירושלים ועד עתה לאומרה כל השנה כולה בכל יום ויום זולתי תשעה באב בלבד..."

בשנת ד' תקע"ד כשהגיע רבי משה מלוקא בן רבי קלונימוס למגנצא הנהיג את אמירת השירה מיהו עדיין לא נכנס דבר זה בקרב העם כן משמע מדברי הרמב"ם שבדורו לא היה מקובל זה בכל הקהילות שבהלכות תפילה פ"ז הל' י"ג כתב וז"ל: "יש מקומות שנהגו לקרות את השירה בכל יום אחרי ישתבח, ויש מקומות שקורין שירת האזינו". אך בנוסח התפילה שלו מביא את שירת הים אחר ישתבח. ולדעת הגר"א ב"שנות אליהו" ברכות פ"ד מ"ג היתה זו תקנת אנשי כנסת הגדולה. ולא נאריך בזה. וראה בסדר חיבור הברכה עמוד 54 מש"כ בזה.

ומענין לענין נציין להחיד"א בספרו צפורן שמיר סי' ב' אות כ"ג כתב שיש לומר שירת הים בכוונה גדולה. ואיתא במדרש שמי שאומר אותם בכל יום בשמחה רבה ובדקדוק התיבות והטעמים ומכוין כאילו הוא בעצמו יוצא ממצרים ועובר הים הקב"ה מצילו מוחלין לו עונותיו. והובא בפרי חדש סי' נ"ג אות א', והוא ע"פ דברי הזוהר הנ"ל. ועיין ביוסף אומץ לרבי יוסף יוזפא מפ"פ אות רפ"א הביא מספר חרדים שיש לומר ויושע בשמחה והעתיקו נכדו בס' נוהג כצאן יוסף, והביא שכן הוא בשל"ה שכתב דאי' במדרש ויסע משה את ישראל מים סוף שהסיעם בעונותיהם, שכל מי שנעשה לו נס ואומר שירה מוחלין לו כל עונותיו. ומסיים ולכן מנהגי לאמרו בניגון הטעם כקורא בתורה.

וכן ראיתי מציינים³⁵ שכן היה המנהג בק"ק וורמייזא כי בפרשת בשלח מנגן החזן שירה חדשה בניגון המיוחד ליום המילה³⁶.

בק"ק מאטרסדורף נהגו בשבת זו לומר השירה פסוק בפסוק³⁷ וכן הובא בדרכי חיים ושלום אות תתל"ב וכן מנהג בעלזא לומר השירה בשבת זו פסוק בפסוק³⁸. אך יש שנהגו כן בכל יום. וראה בנחלה לישראל (לר' יחיאל מיכל אב"ד ניזנוב) סי' י' אות נ"ו שמנהגו של הרה"ק מסטרעטין לומר השירה, בלהבות אש פסוק בפסוק, וכן המנהג בעוד כמה מקומות, ויש מקומות שאומרים כל השירה ביחד, וכתב להסביר דבר זה שתלוי בפלוגתא התנאים בסוטה דף ל' ע"ב דרש רבי עקיבא בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה וכיצד אמרו שירה, דרבי אליעזר סבירא ליה דאמרו השירה כקטן המקרא את ההלל, דישראל ענו את משה כל מה שהיה אומר. ור' נחמיה ס"ל דאמרו כסופר הפורס על שמע, דמשה רבינו ע"ה התחיל השירה ואח"כ שרתה שכינה על כולם וכיוונו יחד את כל השירה. על כן המנהג ברוב המקומות שאומרים השירה ביחד היא כדעת ר' נחמיה והמנהג שאומרים פסוק בפסוק היא כר"א בנו של ריה"ג³⁹.

עוד טעם למנהג לומר פסוק בפסוק, שהוא כדי שישראל יוסיפו לו כח באמירת הפסוק, ע"ד תנו עוז לאלקים, כדי שיאמרו אח"כ בהתלהבות יותר גדולה, ע"כ אמרו הקהל הפסוק מקודם ואח"כ השמיענו את קולו בכח והדר.

35. אך לא מצאתיו לא בפנקס השמש רבי יוסף יוזפא, ולא במנהגי וורמייזא של רבי יודא ליוא קירכהיים.

36. הקשר של שבת שירה למילה ראה לקמן בסוף המאמר שהבאנו מספר זכר דוד. ויש שנהגו לנגן "יום ליבשה" בסעודה. והבאתי מנהג זה בהמשך.

37. כן הוא במנהגי מאטרסדורף העומד לצאת לאור.

38. לוח דבר יום ביומו, שבת שירה.

39. וכתב שמכאן יסוד המנהג באיזהו מקומן של שבחים שהחזן מתחיל כל פסוק ואח"כ עונים הקהל אחריו, וזה ממש כדעת ר"א הנ"ל. וכן הוא המנהג בשבועות כפיט אקדמות שהרה"ק מסטרעטין אמר חרוז אחד ואח"כ אמרו הקהל החרוז שאח"ז וכן עד גמירא, וכן המנהג באמירת אנעים זמירות יש לזה יסוד בתוספתא הובא בתוס' שם ד"ה ר' נחמיה דס"ל דאמרו כן השירה, משה אמר אז ישיר, והם אשריה, משה אמר עזי והם אמרו זה אלי ואנוהו ע"ש, וה"נ בזה, וי"ל דזהו שאמר דוד המלך ע"ה הדר כבוד וכו' אשיחה ואח"כ ואזוז נוראותיך יאמרו, ואח"כ וגדולתך אספרנה, ואח"כ זכר רב טובך יביעו וצדקתך ירננו, והיינו כדעת התוספתא הנ"ל. כ"כ ר' יחיאל מיכל אב"ד ניזנוב בספרו נחלה לישראל.

גם בקריאת התורה היה נהוג בהם מנהגים מיוחדים, ובלוח דבר יום ביומו נכתב שהמנהג לעטר הס"ת בכלי קודש לכבוד שבת שירה.

בקריאת השירה הובא בתקנות ביהכ"נ אלט ניי שוהל בפראג, שבקריאת הפרשה שותק הקורא כשמגיע לשירה, וכל הקהל קוראים כל השירה בקול רם, ואח"כ מתחיל הקורא. מיהו באבודרהם סדר הפרשיות שנהגו שלא להפסיק בשירת הים אלא אחד קורא אותם. והביא שיש נוהגין בעשרה פסוקים אלו "ה' ילחם לכם" "ויאמינו בה' ובמשה עבדו" "ה' איש מלחמה" "מי כמוך באלים" ופסוק "מקדש ה' כוננו ידיך" "ה' ימלוך לעולם ועד" "כי מחה אמוחה" ופסוק "שוב מחרון אפך" ובי"ג מדות ובפסוק "תמחה את זכר עמלק" המנהג שהש"ץ אומר התחלת הפסוקים והציבור משלימים בקול רם ואח"כ חוזר ואומר הש"ץ, ומסיים האבודרהם שבמדינתנו אין נוהגין כן רק בפסוק "שוב מחרון אפך" ובי"ג מדות, וג"כ רק בתענית ציבור.

סדר הקריאה בק"ק פראנקפורט הובא בכח יהודה הנ"ל וכלשונו נכתב בדברי קהלות וז"ל: "ובסגן אך ד' קוראים, כי פ' ישראל א' וב', שהן ויסע, ויושע, נמכר לעצמן כל אחת לבדה. והקריאה ראש סדר בשלח, כהן עד "ביד רמה", לוי עד "תחרישון", פסוק אחרון [אומר] בקול רם. אחר מי שברך של לוי מוכרים פ' ויסע, שבתוכה פסוקי "ויסע, ויבא, ויט" 40 (עיין רש"י מס' סוכה דף מ"ה ע"א במשנה ד"ה אני), וקורא חזן את המכובד שהוא ישראל אחד, בשמו כקרואי סגן, ואחר שעלה וברך קורא חזן עד "נלחם להם במצרים" [ג' פסוקים הנ"ל וחצי פסוק אחרון שבפרשה, מן "ויאמר מצרים" ע"ס קורא בקול רם, ובמלות אחרונות שלפני ג' פסוקים הנ"ל, והן: "ובפרשיו" שבסוף פסוק וידעו, "מאחריהם" שבסוף פסוק ויסע, "כל הלילה" שבסוף פסוק ויבא מאריך בנגינה] ואחר מי שבירך של ישראל א' מוכרים פרשת ויושע, וקורא חזן את המכובד, שהוא ישראל ב' בשמו כקרואי סגן, ואחר ברכתו הא' קורא חזן עד "רפאך". ומאריך בנגינת "ומשמאלם" שלפני פסוק ויושע, ובנגינת "עבדו", ובנגינת "לאמר" שלפני עצם השירה, ובנגינת "בתוך הים" שבסוף השירה. אבל מן ויושע עד "ובמשה" ומן "אז ישיר" עד "ויאמרו" ומן "כי בא" 41 עד "ביבשה"

40. עיין בהגהות יעב"ץ על סידורו עמודי שמים לדף קס"ג שכתב: בפסוקי "ויסע, ויבא, ויט", שמעתי לאבי מורי הגאון [החכם צבי] ז"ל מגביה קולו בקראו אותם, גם בשירות שדרכן בקול משובח ובזמרה.

41. מש"כ בפסוק "כי בא סוס פרעה" חוזר בנגינה פשוטה, דהנה בזה מחלוקת אם הוא נכלל בשירת היום או לא, דהרמב"ם בפ' בשלח הביא שר"א אומר שגם זה מן השירה

קורא בנגינה פשוטה בקול רם, אך "אשירה" וגו' וכל עצם השירה בנגינה מיוחדת, רק פסוק ה' איש מלחמה וגו' ימינך וגו'⁴² מי כמכה וגו' וחצי פסוק מן "עד יעבור עמך" ע"ס ופסוק אחרון ה' ימלך לעלם ועד מנגן בנ"י, ובנגינה פשוטה "ותקח" עד "ובתפים", ומאריך בנגינת "ובמחלת", ומנגן בנגינת שירה "ותען להם מרים", ובנ"י הנ"ל "שירו" עד "בים" ובנגינה פשוטה "ויסע" ע"ס ישראל ג' עד "בענן" ישראל ד' עד "האיפה הוא", שביעי ע"ס ופסוק אחרון בקול רם. זהו סדר הקריאה המובא בדברי קהלות ובכח יהודה, הועתק במנהגי פראנקפורט עמוד ק"ח⁴³.

כי היו משוררין ואומרים כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב עליהם את מי הים בעוד בני ישראל הולכים ביבשה בתוך הים, והוא נס בתוך נס. וכן דעת אבן עזרא בפ' בשלח שכתב: "לפי דעתי כי גם זה הפסוק מהשיר, להזכיר הפלא שעשה בתוך פלא". וכן דעת הרמב"ם בהלכות ס"ת שהשירה נכתבת אריח ע"ג לבניה, שגם פסוק כי בא סוס פרעה צריך לכתוב תמונת השירה. (וראה בסוף הסימן צילום כתיבת השירה מהס"ת של הר"ן). אך הרמב"ן עצמו חולק על הר"א שהביא, וסובר שפסוק זה אינו מדברי השירה, וכן נמצא הרבה ס"ת שפסוק זה אינו נכתב בתמונת השירה. ועיין בבאר היטב סי' נ"א ס"ק ו' שהביא מס' נגיד ומצוה שכ' בשם האריז"ל שיש לומר בפסד"ז פסוק כי בא סוס פרעה, שגם פסוק זו מעיקר השירה. וכן הביא במג"א שם ס"ק ט' בשם כתבים שטוב לומר עם השירה פ' כי בא סוס פרעה. ובאורחות חיים הל' תפילה סי' ל"ב כתב מה שנהגו לסיים השירה בפסד"ז לפי שיש בהם ע"ב אותיות כנגד ע"ב שמות, וי"ח פעמים שם בן ארבע אותיות (הו"ד בבית יוסף סי' נ"א) ולפי הסוברים שפסוק כי בא סוס פרעה אינו מן המנין, כופלין את פסוק ה' ימלוך לעולם ועד, וכן הובא באור חדש ושע"ר ובישיח אליהו (צויין במעשה רב להגר"א סי' כ"ט) שאין אומרים פסוק כי בא סוס פרעה, אף שהוא מן השירה אך לא תקנוה בתפילה, והע"ד ע"ז שכופלין פסוק כל הנשמה לסיום פסוקי דזמרה. כ"כ בדיוקי נוסחאות התפילה שנדפס בשו"ע שלו סוף סי' רמ"א.

ועיין במחציה"ש שכתב שראוי לנהוג בס"ת ע"פ דברי הרמב"ם לכתוב פסוק כי בא גם בתמונת השירה. כי אנו סומכים עליו בכמה מקומות בדיני כתיבת ס"ת, כמבואר בפוסקים. והאומרים פסוק כי בא אין ראוי שיכפילו פ' ה' ימלוך וכו' דלדידהו פ' ה' ימלוך אינו סוף השירה, וראוי להם לכפול פסוק כי בא סוס, ובכל דברים כיוצא בזה הטוב בעיני ה' הצנע לכת. ועיין עוד בגינת וורדים או"ח כלל ב' סי' ח', ובשו"ת באר מים חיים לרבי שמואל בנו של רבינו חיים וויטאל סי' י"ט. ועיין ברש"י גיטין דף צ' ע"א סוף ד"ה כי, ועוד, ואכמ"ל יותר.

42. בספר מטעמים החדש או' פסח ס"ק ל' הביא בשם ס' שולחן הקריאה שיש נוהגין כשמגיעין אל הפסוקים אשר הם כפולים כגון אשירה לה' כי גאה גאה וכו' או ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב שכופלין את המלה ימינך. קורין אותן פסוקים בניגון מיוחד.

43. ועיין בקיצור נמרץ כסדר זה בנוהג כצאן יוסף עמוד קצ"ג אות ב'.

מנהג רוב העולם שקורין את השירה בטעמי הנגינה, ורק בסוף פסוק, ואתנחתא ובזקף קטן אומרים בנגינה המיוחדת לשירה. אך מנהג קארלין סטאלין לומר את כל השירה בנוסח ונגינה המיוחדת לשבת שירה בלא טעמי הנגינה⁴⁴.

קריאת השירה מכבדים לעלות להחכם או האב"ד דשם, כן הביא המג"א בסי' תכ"א ס"ק ח' והוא ברדב"ז סי' ד"ש. גם נהגו שלא להפסיק באמצע השירה אפי' יש הרבה חיובים, כ"כ בשערי אפרים שער ז' סעי' כ"ה.

בקהילות ישראל היה נהוג לעמוד בשעת קריאת השירה וכן נהגו לעמוד בעת קריאת עשרת הדברות, ויש שכתבו למנוע מנהג זה כי יש בזה חשש תרעומת המינין ויבואו לחשוב כי יש לתורה יתרון קצתה על קצתה. אך רבי שמואל אבוהב (שחי בשנת תנ"ד) בספרו דבר שמואל סי' רע"ו כתב שאין לחשוש כיון שבעשרת הדברות מקבלים פני השכינה, ומצאנו בקידוש הלבנה [שזהו ג"כ קבלת פני אבינו שבשמים כמו שאנו אומרים] פעם אחת בחודש שאמרוה מעומד.

וכן הטעם בשירה שעומדים, דבאמירת שירות ותשבחות עומדים, וכן הובא בסידור צלותא דאברהם עמוד קס"ח שהעתיק מדברי הזוהר פרשת לך לך דף פ"א ע"ב דאיתא שדוד המלך ע"ה זכה להיות מלכא משיחא לפי שאמר שירה בעמידה כמ"ש אקום להודות לך. ולכן כשאומרים שירה עומדים. ועיין בשל"ה דבשירה שאומרים בעת התפילה צריך לעמוד. והנראה שהוא מטעם הנז', א"כ כ"ש בשבת שירה בשעה שקוראים בתורה שיש לעמוד⁴⁵.

אוצרות התורה
אוצרות השות

44. ברשימות הרה"ח ר' צבי פאצ'ניק, גבאי אצל האדמו"ר רבי ישראל מסטאלין זי"ע, וזכרונות הרה"ח ר' משה מלמד, משב"ק אצל האדמו"ר רבי יוחנן מקארלין סטאלין זי"ע.

והנה לגבי לומר הפסוקים בנגינה מצאנו גם בפרשת מסעי שהמ"ב מסעות קורין בניגון מיוחד, וראה במנהגי חת"ס בתומר דבורה פ"ה שכתב דאצל החתם סופר לא נהגו כן. ובס' שאול בחיר ה' ע' ט' כתב בשם המהר"ם שיק שאמר שבפ' מסעי תלוי אם המסעות היו לשבח או לגנאי. דלפי פירש"י שכתב: "אע"פ שגזר עליהם לטלטלם ולהניעם במדבר וגו'". לפי זה המסעות היו לגנאי, ובודאי אין מקום לקרא המסעות בניגון מיוחד אלא כדרך שקורין שאר פרשיות התורה. אבל לפי הרמב"ן שכתב שם: "המסעות והאותות הגדולות שעשה עמנו ה'", לפי"ז המסעות היו לשבח, ושפיר יש לקרא המסעות בניגון המקובל. ולפי"ז השירה שהוא שבח והודאה יש לאמרו בניגון מיוחד. ולא ראיתי מלבד מהמקורות הנ"ל לעוד טעם לניגון מיוחד לקריאת השירה, ועיין במנהגי מהרי"ו אות רס"ג.

45. וע"ע בזה בשערי אפרים שער ז' סעיף ל"ז, פתחי שערים שם בשם החיד"א, שו"ת כפי אהרן סי' ל"ט, ובמקראי קודש הל' קרה"ת לר"ז דרוק.

שבת שירה הוא כעין שביעי של פסח, וכן הובא בפרי צדיק מהרה"ק רבי צדוק הכהן פרשת בא אות י"א בשם רביה"ק החוזה מלובלין, שאמר בפרשת בא שהוא כעין ימים ראשונים דפסח, ובשלח ימים אחרונים של פסח⁴⁶, ויתרו שבועות, ועיין בזכר דוד פרק צ"ח וכן ראיתי בישמח ישראל מאלכסנדר שע"י קריאתינו בתורה כל מאורע ומאורע מתעורר למעלה הארה הראוי לו.

*

מנהגים שונים היו נהוגים גם בסעודה, מלבד מה שהזכרנו לעיל בארוכה את מנהג אכילת חיטים המוזכר בב"ח, בספר המנהגים (לרבי יצחק אייזיק טירנא) דף ל"ב הובא, שבשבת זו אומרים "יום ליבשה", הפיוט שחיבר רבי יהודה הלוי, ויש מקומות שאין אומרים אותו, וכוונתו לאמירתו בתפילה. ונהגו לשורר אותו בסעודה, וכן הוא מנהג קרלין (דברי אהרן עמוד רל"א, והובא בסידור בית אהרן, תרפ"ב, לר' נפתלי ציילינגאלד), וכן הוא מנהג קאמרנא (כמובא בס' מנהגיהם סי' תקמ"ו) וכן הובא בדרכי חיים ושלום אות תתל"ב שאצל השלחן ביום שבת קודש ניגנו גם כן הפיוט מיום שביעי של פסח "יום ליבשה" וסיים המגן "בגלל אבות תושיע בנים".

נהגו בשבת שירה לחוג קצת ולהרבות במשתה לכבוד המאורע שקוראין קריעת ים סוף, כ"כ בס' זכר דוד הנ"ל פרק צ"ח, ושם בעמוד שי"ו כתב: אם חלה מילה בשבת בשלח שבו בפרק קוראים ענין קריעת ים סוף וישמחו יותר. יען קריעת הים בזכות המילה היתה כמו שאמרו רז"ל, על כן ראיתי במחזור אשכנזי קרוב"ץ שנוהגים לומר בפולין היכא שאירעה מילה בשבת הזו, והובא גם כן בספר שער השמים דף ע"א ע"ב ישירו בו ביום כי יחדיו יהיו תואמים שבת השירה ומילה, דאמרינן בתנחומא ד"א אז ישיר משה, א"ז בגימטריא שמונה, אמר משה בזכות המילה שניתנה בשמונה נקרע הים, אמר לוי לגזור יום סוף לגזרים בלשון ארמי קורין למהולין גזורין. עכ"ל.

וראה בשו"ת שם משמעון סי' ד' שכדי לצאת מספקות כתב שהוא נוהג לעמוד ביום שקוראין עשרת הדברות בכל קריאת התורה מרישא ועד סיפא, ממילא לא יהא נראה שבעמידה בעשרת הדברות יש יותר חשיבות משאר הסדרא.

46. ולציין מש"כ בהקדמה לספר מרכבת המשנה על המכילתא כתב שמרן הגה"ק מהרי"ד מבעלזא זי"ע אמר שאיש לא יוכל לטעום טעם של שבת שירה, כל שלא למד מכילתא עם פירוש מרכבת המשנה.

צילום מספר התורה של הר"ן ובה נכתב פסוק "כי בא סוס פרעה" כהמשך משירת אז ישיר, כדעת הראשונים הסוברים שפסוק זה נכלל בשירה (המובא לעיל הערה 41). פרטים על ספר התורה ראה בעמוד הבא.

ספר התורה שכתב הר"ן — רבינו נסים ב"ר ראובן גירונדי מפרש התלמוד והלכות הרי"ף. ערכו של הספר רב לחקר תולדות מסורת כתיבת ספרי תורה, לגבי חסרות ויתירות, כתיבת פרשות פתוחות וסתומות, דרך כתיבת השיטין בשירות וצורת האותיות. ר' שמעון בן צמח דוראן ב"ספר התשב"ץ" שלו (תשובה נ"א) הסתמך על ספר זה כדי להכשיר כדוגמת אותיות שבו (האות קוף, שהר"ן כותבה בצורתה הקדומה — רגלה דבוקה לגנה): "שמעתי כי הרב ר' נסים גירונדי ז"ל שהיה בברצלונה והיה רבם של רבותי ז"ל שכתב ספר תורה לעצמו, והיו רגלי הקו"ף דבוקות לגגם. ואנוידל סופר שהיה ש"ץ במיורקה שאל אותו על זה כמדומה לו שהוא פסול ושתק הרב ז"ל ולא ענהו".

מעברה השני של היריעה הראשונה כתב ר' ראובן, בנו של הר"ן, מליצה חרוזה — דברי עדות על חורבן קהילות ספרד בגזירות קנ"א (1391) ועל הצלת משפחתו והצלת הספר הזה:

אוצרות התורה
אוצרות השות

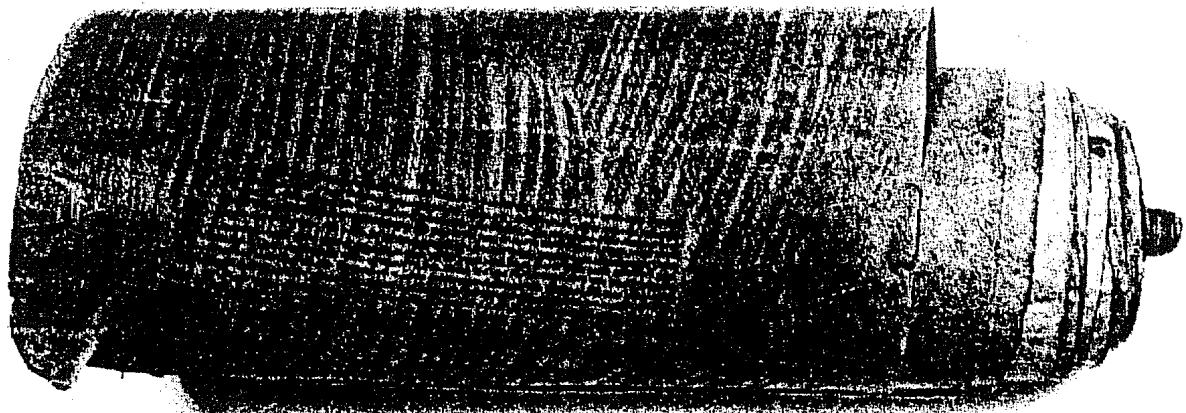
טס כסף שצורף לספר התורה

"ספרי תורה קדושה
והדורה ולבשי כסות
השחורה, כי מפרשי
אמריך ברורה נפלו באש
המדורה. שלשה חרשים
פשטה אש תבערה בק"ק
בנ"י [בקהילות קודש בני
ישראל] בגלות ספרד
המרה, מר"ח [מראש
חודש] תמוז שנת אלף
שלש מאות וכ"ג לחרבן,
צרה ותוכחה נתכה,
כמהפכת סדו"ע [סדום
ועמורה] נהפכה. אוי לנו
על קהלות הקדוש[ות]
בערי ממלכת קשטיליא
טוליטולא שביליא
מיורקא קורדובא
ואלנסיא ברצלונה
ארגוואן גרנאדה ובששים
ערים סמוכים להם

וכפרים בע"ל [באה עלינו] מכת חרב הרג ואכרן, שמד שבי בזה, ונמכרו לעבדים ושפחות לישמעאלים. וכמאה וארבעים אלף נפשות שלא יכלו עמוד ענ"פ [על נפשם] מידי מעניהם האכזרים באו לידי המרה מדתם המהורה. מומן מלחמת האחים הדו"ה וד"פ [הדון הנריקי ודון פדרו] באנו למרה ופשתה הרעה ומארה אשר לא כתוב בספר התורה ומדרשות. הכו באכזו"ק בני"ת [הכומרים האכזרים וקשים בבית תיפלתם] וההמון הפרא והידים ידי עשו שואפי דמים בצעו זממם. ולולי ה' שהיה לנו בעזרנו שכמה מנהיגי מדינות ושרים וסגנים שעמדו לנו ולכמה מאחינו להמלט במגדלים ושם קדמונו בלחם ומים. ואחי החכם דון חסדאי יש"א [ישמרהו אלוקים] בעזר אשר אהובנו הצילו את משפחות[י]נו. והצלתי כל ספ"ת הק' [ספרי תורה הקדושים] ובתוכם ספ"ז [ספר זה] של אבא מארי נ"ר ישראל וצוק"ל. זכרה להם לטובה. ועד היום ולכנו מלא אימה ופחד וחינו תלואים כי אין אמונה מה יהיה באחריתנו. ומכל הרכוש לא נשאר בלתי גוייתנו. יה"ר [יהי רצון] יהמו רחמי אב"ש [אבינו שבשמים] עלינו ויחננו וירחם אנוס[י]נו וישיב שביתנו ובמעגלי צדק ינחנו ולשנה חדשה שנת ריוח והצללה והיה מחנה בית ישראל [הנשאר] לפל[י]מה. אני המקונן על שבר בת עמי, כ"ח אלול הקנא לב"ע [לבריאת עולם], ראובן בן רבנו נסים בן רבנו ראובן גרונדי וצוק"ל אלה אזכרה באר"ש גזרה בעת צרה בגרנארה ותהי התורה הזאת לעדה, אנ"ם [אמן נצח סלה]."

יחד עם הס"ת באה לוחית ההקדשה מכסף שהיתה צמודה למפה שעמפה את ספר התורה, ושם נחקק שהוכנס הספר לבית הכנסת "קהלת יעקב" בברצלונה ע"י רבינו הר"ן בה' סיון ה' אלפים צ"ו (1336).

הכת"י נתגלגל מספרד לבראזיל, משם הועבר לטבריה ואח"כ נרכש ע"י בית הספרים הלאומי מלכת"י מס' 4.5935 ארכה 28 מ' וגובהה 0.47 מ' כתיבת סת"ם ספרדית.

ספר התורה מגולל כשמעברה השני המליצה החרוזה שכתב רבינו ראובן בנו של רבינו הר"ן